

ШТРИХИ ДО ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ НІМЕЧЧИНИ ДОБИ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ: НА МАТЕРІАЛАХ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ ЗА 1934 РІК

Олександр Давлетов

Запорізькій національний університет

Запоріжжя, Україна

ORCID: 0000-0002-7904-9776

Ігор Саламаха

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні

Запорізького національного університету

ORCID: 0000-0002-4790-2699

TOUCHES OF THE HISTORY OF EVERYDAY GERMANY DURING THE THIRD
REICH: BASED ON THE MATERIALS OF A SOCIOLOGICAL SURVEY FOR 1934

Abstract. The article analyzes the autobiographies of the “combat era” of the NSDAP, which made it possible to show the main motivational vectors of the Führer’s “parteilose” - to find an answer to the question of what exactly attracted their attention to Nazism in the 1920s - at the beginning of the 1930s of the 20th century. Also, many surviving competition works were analyzed, thanks to which the main motive that influenced people’s electoral party choice during the Weimar Republic (1919-1933) was highlighted. This led to the legal breakthrough of the Nazis to power. For now, it can be noted that T. Abel’s monograph and primary sources from the collection of the American library of Herbert Hoover are excellent sources from the era of both the Third Reich and the Weimar Republic. The right-wing radical motivation of many early members of the Nazi Party fits well with the state of dissatisfaction with the current political situation, which is also widespread in Europe in the 21st century.

Key words: The Third Reich, Nazi dictatorship, manipulation of consciousness, everyday life.

Історичний розвиток, як і будь-які політичні процеси у суспільстві, має різні складові свого поступу. Зараз, на початку нового тисячоліття, першочерговим завданням істориків є комплексний системний аналіз визначних подій і зрушень, надбань і втрат, які були характерними для бурхливого минулого століття. Озираючись назад у ХХ ст., усвідомлюючи грандіозне піднесення людського розуму, величні досягнення у галузі науки та техніки, визначні здобутки у соціально-економічній сфері, ми мусимо визнати при цьому, що ані досягнення культури та цивіліза-

ції, ані швидкий та потужний індустріальний розвиток провідних країн світу не змогли захистити людство від виникнення у його надрах низки страхітливих тоталітарних режимів. Останні намагалися відійти від магістрального шляху розвитку людської цивілізації, поставити під сумнів прогресивні світові завоювання і тотально втрутитися у долю держави, громадянського суспільства тощо. Інтерес до проблеми вивчення генези німецького варіанту фашизму виник серед науковців світу одразу після зародження цього явища.

Тема Третього рейху і зараз, знову і знову, привертає увагу дослідників з усього світу, у тому числі через персоніфікацію учасників політичного процесу минулих років (мова йде виключно про генезу НСДАП), у тому числі і пересічних громадян Німеччини. На сьогодні історіографія фашизму вже представлена великою палітрою досліджень, причому найбільшу увагу істориків за минулі десятиліття привертала саме сюжети, пов'язані зі створенням масової бази, ідеологічних передумов, власне механізму існування тоталітарної диктатури НСДАП тощо¹. Кількість наукових розвідок вже досить давно сягнула позначки 40000 позицій. Час генези НСДАП як складової державного механізму Третього рейху та власне доба нацистського панування у Німеччині (1933–1945 рр.) на сьогодні є одним із найбільш досліджених епізодів німецької історії.

У порівнянні з цим, не так багато наукових розвідок присвячено періоду зародження націонал-соціалізму доби Веймарської Республіки (1919–1933 рр.) – періоду, який за словами Германа Геринга – наці № 2 Третього рейху, вважається “бойовим часом” НСДАП². Річ у тому, що незважаючи на вагомий обсяг уже існуючих робіт присвячених нацизму, історики все ще мають чисельні лакуни з цієї проблематики. Наприклад, не існує ще загальновизнаного трактування щодо термінів “фашизм” чи “нацизм”; маловивченими “залишаються методи, засоби, прийоми поширення нацистської ідеології”³, також не розкрита і “проблема співвідношення у нацистській системі панування методів терору, пропаганди та організаційно-політичного впливу регіональних лідерів, їх взаємозв'язки і взаємодія у різні періоди існування режиму та пов'язане з цим питання стосовно «ролі та взаємодії допоміжних і «дочірніх» організацій НСДАП (СС, СД, СА, гестапо, «Гітлерюгенду» тощо) у системі репресій та маніпулювання суспільною свідомістю”; мало інформації стосовно повсяк-

¹ M. Ruck, *Bibliographien zum Nationalsozialismus*, Köln 1995.

² H. Göring, *Reden und Aufsätzen*, ред. E. Gritzbach, München 1942, с. 12.

³ Ю. Галактионов, *Основные итоги изучения феномена национал-социализма к концу XX века*, [в:] *Германия и Россия в XX веке: две тоталитарные диктатуры, два пути к демократии : тезисы докладов участников международной научной конференции, посвященной 10-летию объединения Германии (Кемерово, 19–22 сентября 2000 г.)*, ред. Ю. Галактионов, Кемерово 2000.

денного життя німецького суспільства як періоду існування Веймарської Німеччини (1919–1933 рр.), так і доби Третього рейху⁴.

Саме тому, неабиякий інтерес у читачів викликала монографія американського професора – соціолога польського походження, Колумбійського університету Теодора Абеля (1896–1988) *Why Hitler came in to power. An answer based on the original life stories of 600 of his followers* (New York, 1938). У цій монографії Т. Абель часто-густо цитував, в перекладі англійською, – біографії пересічних членів НСДАП про те, як і чому вони стали нацистами, першоджерела що й досі зберігається у зібранні американської бібліотеки Герберта Гувера (м. Уест-Бранч, штат Айова, США), фотокопії 3700 сторінок оригінальних сповідей націонал-соціалістів, що були датовані 1934 роком.

Саме тоді, у 1934 р., у засобах масової інформації Третього рейху з'явилося досить несподіване оголошення щодо конкурсу автобіографічних творів для націонал-соціалістів. Замовником рекламного матеріалу був професор – соціолог Теодор Абель – на той час молодий американський вчений – 38-річний, що вільно володів німецькою, англійською та польською мовами. Професор Абель, навесні 1934 р. транзитом побував на території Німеччини, і маючи на меті використати у майбутньому будь-які соціологічні матеріали для вивчення мотивів вступу до лав НСДАП ідейних нацистів та аналізу джерел стрімкого зростання популярності Адольфа Гітлера за час існування Веймарської Республіки (1919–1933 рр.) для власних подальших наукових досліджень, звернувся з персональним листом до Йозефа Геббельса рейхсміністра народної освіти та пропаганди нацистської Німеччини. У цьому листі Теодор Абель обґрунтував ідею щодо проведення на теренах Третього рейху конкурсу творів-автобіографій на тему “Чому я став нацистом?”. Врешті-решт, ідею провести подібний захід вирішили підтримати у міністерстві пропаганди Третього рейху. На це вплинуло, як мінімум два моменти: по-перше, всю фінансову сторону проведення акції мав покрити грант на 700 доларів від Колумбійського університету (було призначено аж 18 грошових премій за участь (Перша премія – 125 рейхсмарок; Друга премія – 50 рейхсмарок, Третя премія – 25 рейхсмарок, 5 призів по 20 рейхсмарок та 10 заохочувальних премій по 10 рейхсмарок⁵; співвідношення цін на сьогодні приблизно виглядає наступним чином – 190 рейхсмарок 1934 р. можна оцінити приблизно у 3000 євро⁶); по-друге, нацисти намагались

⁴ Ю. Галактионов, *Феномен национал-социализма. Нерешенные проблемы истории. Взгляд с рубежа XXI века*, [в:] *Германия и Россия: События, образы, люди*, вип. 3, Воронеж 2000, с. 92.

⁵ W. Giebel, «*Warum ich Nazi wurde*». *Biogramme früher Nationalsozialisten. Die einzigartigen Sammlung des Theodor Abel*, Berlin 2018, с. 17.

⁶ Там само, с. 18.

сформувати позитивний імідж НСДАП за кордоном, особливо на теренах США та Англії (нагадаю, що мова йде про 1934 р. – другий рік існування Третього рейху). Згідно з поданням автора ідеї – Теодором Абелем – та чиновниками-нацистами з відомства Й. Геббельса, були узгоджені і умови конкурсу, і критерії оцінювання поданих робіт:

1. За наполяганням американського вченого, у заході мали брати участь тільки ті, хто вступив до лав НСДАП або симпатизував нацистам до 1 січня 1933 р., тобто до легального приходу нацистської партії до влади у Німеччині (за задумом професора Абеля, таким чином він мав отримати “сповіді” щирих нацистів, а не так званих “попутників”, які з кар’єрних міркувань приєдналися до партії фюрера вже після 30 січня 1933 р.)⁷.

2. Кандидати на заохочувальні призи повинні були надати точні та докладні описи свого особистого життя, особливо після Першої світової війни. Також увагу слід було звернути на уявлення про сімейне життя, освіту, економічні умови проживання, членство у політичних організаціях, участь у гітлерівському русі та важливі переживання, думки та почуття з цього приводу тощо.

3. Стиль, орфографія або драматичність власної історії не мають значення і не розглядатимуться. Повнота та відкритість є єдиними критеріями оцінювання.

4. Призовий фонд депонується в Deutsche Bank (Німецький банк).

5. Журі конкурсу складається з представників Колумбійського університету (грантодавців).

6. Мета заходу – зібрати соціологічні матеріали щодо історії НСДАП.

7. Громадськість США та Німеччини має бути проінформована щодо переможців заходу, а їхні особисті матеріали мають бути опубліковані

8. Рукописи не повертаються, останні мають надійти до журі конкурсу до 30 вересня 1934 р.⁸.

Всього надійшло 683 роботи (обсягом від 2 до 80 сторінок), з різних куточків Німеччини, від чоловіків та жінок, що репрезентували різні вікові та соціальні верстви. 581 й досі зберігаються у зібранні американської бібліотеки Герберта Гувера. Більшість надруковані на друкарських машинках, деякі – відсотків 30 – написані від руки. Деякі з автобіографій обсягом лише 2–3 сторінки, інші – по 25–30; рекордсмен написав 80 сторінок, також є й віршовані твори⁹. Цінність цих матеріалів для сучасних дослідників ХХІ століття беззаперечна. На думку автора, вона полягає у тому, що ознайомлення з зібраними матеріалами, датованими 1934 р., да-

⁷ Там само, с. 17.

⁸ Там само, с. 7.

⁹ Там само, с. 67.

ють і сьогодні, можливість краще зрозуміти справжні причини, які притягували залучали “маленьких німців”¹⁰ до лав НСДАП за добу Веймарської Республіки (1919–1933 рр.) під час так званого “бойового часу” НСДАП.

Вікова структура авторського корпусу надісланих на конкурс творів наступна:

1. Повоєнне покоління (мова про Першу світову війну) – 20–26 років – 75 робіт (12% від загальної кількості);
2. Воєнне покоління – 27–33 років – 165 (28%);
3. Учасники Першої світової війни (добровольці) – 34–40 років. – 138 (23 %);
4. Військовозобов’язані – 41–59 років – 197 (33%);
5. 60-річні та старші – 25 робіт (4%).

За професійною ознакою учасників конкурсу можна розподілити:

1. Промисловість та гірничо-видобувна індустрія – 171 людина (29% від загальної кількості);
2. Державні чиновники – 96 (16%);
3. Службовці – 85 (14%);
4. Робітники сільського господарства – 59 (10%);
5. Крамарі – 51 (8%);
6. Представники “вільних фахів” – 50 (8%);
7. Домогосподарки – 46 (8%);
8. Невідомо – 42 (7%).

За класовою приналежністю учасників конкурсу можна розподілити:

1. Робітники – 209 осіб (35% від загальної кількості учасників);
2. Середні класи – 304 (51%);
3. Аристократи – 45 (7%);
8. Селяни – 42 (7%).

Партійна приналежність (мова йде виключно щодо НСДАП) розподілилась наступним чином:

1. Невідомо – 18 осіб (3% від загальної кількості учасників);
2. 1920–1924 рр. (час вступу до лав НСДАП) – 42 (7%);
3. 1925–1927 рр. – 124 (21%);
4. 1928–1929 рр. – 127 (21%);
5. 1930–1931 рр. – 223 (37%);
6. 1932–1933 рр. – 66 (11%)¹¹.

¹⁰ Там само, с. 15.

¹¹ Там само, с. 57–58.

Аналіз першоджерел – автобіографій “бойової доби” НСДАП дозволяє виокремити основні мотиваційні вектори “партайгеноссе” фюрера – знайти відповідь на питання чим саме привернув їх увагу нацизм у 20-ті – на початку 30-х рр. ХХ ст.:

1. Ідея-міф про сильного лідера. Автори багатьох конкурсних робіт писали проте, що в умовах веймарської демократії країні була потрібна людина, здатна взяти на себе керівництво Німеччиною і “залізною мітлою очистити ганебні німецькі авгієві стайні”. Саме таку людину вони побачили у Гітлері. Багато хто сприймав його як месію, посланого Німеччині долею. “У хаосі, який панував у країні, нам була потрібна людина, здатна взяти керівництво на себе, бо лише тоді відбудеться оновлення Німеччини” написав, наприклад 41 річний Фрітц Шронер, вчитель початкової школи з Мюльхайму¹². Інший зачаровувався “новими цілями і новими цінностями”, які запропонував лідер НСДАП та був впевнений що лише “30 січня 1933 р. Адольф Гітлер створив єдиний німецький народ” – 27 річний Герман Фюрбах, робітник з фірми Тіссена з Мюльхайму – на – Рурі¹³. Третя, 21-річна Ерна Штойке з Марієнбургу (Східна Пруссія) вважала цілком логічним, що після всіх “трагічних подій”, яких зазнала Німеччина “наш лідер (Адольф Гітлер), посланий народу долею”¹⁴.

2. Ідея-міф, що “країна завдяки нацизму розправляє плечі і встає з колін”. Саме цей мотив – “вставати з колін” – часто-густо звучить у наведених у збірці творах. Як відомо, після поразки кайзерівської Німеччини у Першій світовій війні німецька делегація була змушена підписати Версальській мир 1919 р. Згідно з цим документом Німеччина мусила втратити сьому частину довоєнної території, позбулась всіх колоній, мала сплатити 132 млрд. золотих марок у якості репараційних виплат, мала чисельні військові обмеження тощо. Багато німців сприйняли це як приниження гідності німецької нації. Теренами Німеччини поширилися чисельні “теорії змови”, які звинувачували у всіх бідах Німеччини євреїв, марксистів, комуністів, католиків, таємні товариства тощо¹⁵. Гітлер одним з перших зіграв на цьому, заявивши публічно про необхідність боротьби проти наслідків Версальського договору. Саме це перетворило багатьох німців у його палких прихильників. Багато німців відчували себе приниженими поразкою у Першій світовій війні і змістом Версальського договору. Боротьба проти цього “ганебного”, як вони вважали, договору була одним з центральних мобілізуючих чинників націонал-соціалізму”.

¹² Там само, с. 210.

¹³ Там само, с. 207

¹⁴ Там само, с. 687.

¹⁵ Там само, с. 206.

3. Ідея-міф про те, що в основі катастроф німецького народу у ХХ ст. (поразка у Першій світовій війні, Версальська угода, Листопадава революція 1918–1919 рр., гіперінфляція 1921–1923 рр. тощо) винні виключно євреї. Антисемітизм був наріжним каменем ідеології НСДАП з моменту заснування цієї партії. Тому абсолютно не дивно зустрічати в конкурсних творах 1934 року твердження подібного роду:

“Я бачив, що євреї скрізь займають привілейовані місця: театри, біржі, кіно, преса, все було у єврейських руках... Через діяльність євреїв робітники постійно страждали” – стверджував Егон Ремер, 27 річний робітник з берлінського кварталу Веддінг¹⁶.

“Скрізь, практично скрізь, куди б не кинути оком, можна було побачити при владі лише євреїв. Преса, театр, кіно, література, музика, передусім мистецтво у різних формах, техніка і освіта, все було під їх перманентним впливом. Але перепрошую, невже так виродився наш німецький народ?” – запитував у власному творі Герхард Улляйн, 27 річний мешканець з м. Тільзіту¹⁷.

“Щодо мене, то у цих німецьких колах мене особливо приголомшив вплив єврейсько-марксистського зараження на військові підрозділи. І вдома, і на фронті німецький народ боровся за життя та смерть, а у той самий час євреї та інші неповноцінні на Батьківщині пиячили та розкошували” – відзначив Віллі Вольф, 36 річний мешканець Мюнхена.

Тобто мова йшла про необхідність подолання “внутрішнього ворога” – євреїв. І це незважаючи на той факт, що на липень 1933 р. на території німецької держави мешкало 502 799 євреїв, з них 144.000 у Берліні (3,8% від загальної кількості мешканців столиці); а серед 65.000.000 населення Третього рейху доля єврейського населення була у межах 0,77%¹⁸.

4. Ідея-міф про те, що у кожного респондента своя суб’єктивна відповідь на питання “Чому я став нацистом?”. Проаналізувавши багато вцілілих конкурсних робіт – виділити один, єдиний основний мотив, який вплинув на електоральний партійний вибір людей за доби існування Веймарської Республіки (1919–1933 рр.) дуже складно. На нашу думку, легальному прориву нацистів до влади сприяли також наступні фактори:

- Загальний депресивний настрій населення (мова насамперед про добу “Великої депресії” (1929–1933 рр.);
- Загальнонаціональне почуття обділеності та приниження від змісту Версальського миру 1919 р.;

¹⁶ Там само, с. 175.

¹⁷ Там само, с. 175.

¹⁸ Там само, с. 176.

- Пам'ять проте, що Німеччина – “серце Європи” – мова йде, про почуття власної переваги німців над іншими європейськими народами (пангерманізм, антисемітизм, антислов'янське тощо).

Врешті-решт, можна зазначити, що монографія Т. Абеля та першоджерела із зібрання американської бібліотеки Герберта Гувера є чудовим джерелом з доби існування і Третього рейху, і Веймарської Республіки. Праворадикальна мотивація багатьох раних членів нацистської партії добре узгоджується зі станом невдоволеності сучасною політичною ситуацією, що поширена і у Європі ХХІ століття – ФРН, Франція, Польща, Росія, Україна тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Galaktionov Ūrij. 2000. *Fenomen nacional-socializma. Nerešennye problemy istorii. Vzglád s rubeža XXI veka*. In: *Germaniá i Rossiá: Sobytiá, obrazy, lúdi* vol. 3. Voronež: Izdatel'sko-poligrafičeskij centr Voronežskogo gosudarstvennogo universiteta: 88–93 [Галактионов Юрий. 2000. *Феномен национал-социализма. Нерешенные проблемы истории. Взгляд с рубежа XXI века*. В: *Германия и Россия: События, образы, люди*. Вып. 3. Воронеж: Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета: 88–93].
- Galaktionov Ūrij. 2000. *Osnovnye itogi izučeniá fenomena nacional-socializma k koncu XX veka*. In: *Germaniá i Rossiá v XX veke: dve totalitarnye diktatury, dva puti k demokratii: tezisy dokladov učastnikov meždunarodnoj naučnoj konferencii, posvâsennoj 10-letiiú obedineniá Germanii (Kemerovo, 19–22 sentâbrâ 2000 g.)*. Ed. Ū. Galaktionov. Kemerovo: Izdatel'stvo Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta: 288–294 [Галактионов Юрий. 2000. *Основные итоги изучения феномена национал-социализма к концу XX века*. В: *Германия и Россия в XX веке: две тоталитарные диктатуры, два пути к демократии: тезисы докладов участников международной научной конференции, посвященной 10-летию объединения Германии (Кемерово, 19–22 сентября 2000 г.)*. Ред. Ю. Галактионов. Кемерово: Издательство Кемеровского государственного университета: 288–294].
- Giebel Wieland. 2018. “*Warum ich Nazi wurde*”. *Biogramme früher Nationalsozialisten. Die einzigarten Sammlung des Theodor Abel*. Berlin: Berlin Story Verlag.
- Göring Hermann. 1942. *Reden und Aufsätzen*. Ed. E. Gritzbach. München: Zentralverlag NSDAP.
- Newly Digitized Nazi Biograms Now Available*. 2017. Hoover Institution. Library & Archives. In: <https://www.hoover.org/news/newly-digitized-nazi-biograms-now-available>; https://digitalcollections.hoover.org/advancedsearch/Objects/archiveType%3AItem%3BcollectionId%3A58225?_gl=1*oxzb7x*_ga*MTE5MTAyNzA5OS4xNjk3MDk4NDY2*_ga_0PJBLNCVZ1*MTY5NzA5ODQ2NS4xLjEuMTY5NzA5ODUyOC42MC4wLjA.
- Ruck Michael. 1995. *Bibliographien zum Nationalsozialismus*. Köln: Bund-Verlag.

SZKICE DO HISTORII CODZIENNEJ NIEMIEC W OKRESIE III RZESZY:
NA PODSTAWIE MATERIAŁÓW SONDAŻU SOCJOLOGICZNEGO Z 1934 R.

Streszczenie: W niniejszym artykule poddano analizie autobiografie „ery bojowej” NSDAP, co pozwoliło ukazać główne wektory motywacyjne „partei-genosse” Führera – znaleźć odpowiedź na pytanie, co dokładnie zwróciło ich uwagę na nazizm w latach dwudziestych XX wieku – na początku lat 30. XX w. Przeanalizowano także wiele zachowanych prac konkursowych, dzięki czemu uwydatniono główny motyw, który wpłynął na wybór partii elektoratu ludowego w czasach Republiki Weimarskiej (1919-1933). Doprowadziło to do prawnego przełomu nazistów do władzy. Na razie można zauważyć, że monografia T. Abela oraz źródła pierwotne ze zbiorów amerykańskiej biblioteki Herberta Hoovera są doskonałymi źródłami zarówno z epoki III Rzeszy, jak i Republiki Weimarskiej. Prawicowo-radykalna motywacja wielu wczesnych członków partii nazistowskiej dobrze wpisuje się w stan niezadowolenia z obecnej sytuacji politycznej, który jest powszechny także w Europie XXI wieku.

Słowa kluczowe: III Rzesza, dyktatura nazistowska, manipulacja świadomością, życie codzienne.

ШТРИХИ ДО ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ НІМЕЧЧИНИ ДОБИ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ:
НА МАТЕРІАЛАХ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ ЗА 1934 Р.

Анотація. У статті здійснено аналіз автобіографій «бойової доби» НСДАП, що дозволило показати основні мотиваційні вектори «партайгеноссе» фюрера – знайти відповідь на питання чим саме привернув їх увагу нацизм у 20 - ті – на початку 30-х рр. XX ст. Також, проаналізовано багато вцілілих конкурсних робіт, завдяки чому було виділено основний мотив, який вплинув на електоральний партійний вибір людей за доби існування Веймарської Республіки (1919-1933 рр.). Це привело до легального прориву нацистів до влади. Наразі, можна зазначити, що монографія Т.Абеля та першоджерела із зібрання американської бібліотеки Герберта Гувера є чудовим джерелом з доби існування і Третього рейху, і Веймарської Республіки. Праворадикальна мотивація багатьох раних членів нацистської партії добре узгоджується зі станом невдоволеності сучасною політичною ситуацією, що поширена і у Європі XXI століття.

Ключові слова: Третій рейх, нацистська диктатура, маніпулювання свідомістю, повсякденне життя.

